

*Павлова О. О.,**доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ ДОВІДНИКА ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ

Анотація. У статті визначено когнітивні засади укладання довідника для військовослужбовців НГУ, проаналізовано структуру та типи інформації, подані в існуючих довідниках, виявлено види когніцій, необхідних для релевантного сприйняття інформації військовослужбовцями НГУ.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, фрейм, типи когніцій, довідник для військовослужбовців НГУ.

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика з'явилася як новий напрям мовознавства, який ґрунтується на дослідженні мови в її тісному взаємозв'язку з життям і діяльністю людини. Надбання когнітивної теорії відкриває можливості щодо укладання нових лексикографічних видань, що є водночас потужним засобом популяризації когнітологічних лінгвістичних студій, які з першого погляду можуть здатися абстрактними і відірваними від життя, проте в лексикографічному обробленні постануть не тільки практично важливими, але й необхідними.

Аналіз останніх досліджень. Проблемами когнітивної лінгвістики в різних аспектах займалися численні науковці, зокрема Д. Лакофф, Г. Томпсон, О. Кубрякова, П. Паршин. Американські лінгвісти Л. Талмі й Р. Лангакера окреслили шлях від лінгвістичної семантики до когнітивної граматики. В Україні когнітивна лінгвістика почала розроблятися у 1990-ті рр., і лише на початку ХХІ ст. – в ракурсі ономазіології й лінгвоконцептології. Проте нині майже немає ґрунтовних розвідок щодо використання когнітивного підходу для укладання лексикографічних праць. Саме це визначає актуальність дослідження.

Мета статті – виявити когнітивні засади укладання довідника для військовослужбовців НГУ.

Виклад основного матеріалу. Когнітивна лінгвістика має кілька джерел. Передусім це когнітивна психологія. Дослідницькі принципи когнітивної лінгвістики фактично з'являються як інверсія традиційної програми психолінгвістики. Остання являє собою встановлення психологічної реальності лінгвістичних гіпотез, їхнє психологічне обґрунтування; інакше кажучи, це застосування психологічної методології до лінгвістичної теорії, тобто психолінгвістика, принаймні в методичному відношенні, з'являється як експериментальна психологія [17]. Когнітивна лінгвістика влаштована скоріше протилежним чином: це встановлення лінгвістичної реальності психологічних гіпотез, їхнє лінгвістичне обґрунтування. Додатково проблемою у взаємодії лінгвістики й психології є поширена точка зору, відповідно до якої об'єкт визначає природу дослідження, і будь-яке дослідження, що так чи інакше звертається до ментальних категорій, належить до сфери психології. Викладені твердження про перше джерело когнітивної лінгвістики ми

інтерпретуємо як можливість і необхідність у побудові довідника, відборі інформації для нього спиратися на психологічні чинники [9].

Другим джерелом когнітивної лінгвістики є лінгвістична семантика [8; 15]. Власне кажучи, когнітивну лінгвістику можна визначити як «глибинну семантику» і розглядати як зовсім природний розвиток семантичних ідей: спробу побачити за категоріями мовної семантики (насамперед, граматичної) деякі більш загальні понятійні категорії, які природно розглядати як результат освоєння миру людським пізнанням.

Представники когнітивної семантики вважають, що кожна мова еквівалентна певній системі концептів, за допомогою якої носії мови сприймають, класифікують й інтерпретують потік інформації, що надходить із навколишнього світу. Основну роль у мисленні відіграють концепти – це категоризація, що дозволяє групувати об'єкти, які мають певні подібності у відповідних класах. Для когнітивної семантики головною метою є опис структури концепту, що лежить в основі й пояснює назву речей та об'єктів, закріплених за ними в лексичній системі мови іменами; опис «ідей», «прототипу» певного виду об'єктів. Такого роду опис неможливий без звернення до внутрішнього досвіду мовця, а це припускає близькість когнітивно-семантичних теорій із деякими різновидами філософської свідомості – зокрема, тими концепціями, які приділяють велику увагу тілесно-орієнтованому досвіду людини.

Проектуючи інформацію про друге джерело когнітивної лінгвістики на завдання цієї розвідки, відзначимо, що в будь-яких типах словників принцип семантизації і врахування семантичних ознак одиниць опису є актуальним [18].

Знання про навколишній світ, тілесно-орієнтований досвід людей та інші його види разом із ментальними процесами, які забезпечують отримання знань та їх систематизацію, отримали в теоретичній літературі назву когніцій. В. Маслова зазначає: «Поняття когніції сьогодні включає не тільки складові людського духу (знання, свідомість, розум, мислення, уява, творчість, розробка планів, роздуми, логічний висновок, вирішення проблеми, співвіднесення, фантазії, мрії), але й такі процеси, як сприйняття, мисленнєві образи, спогади, увага, пізнання» [10, с. 45]. Для того щоб люди розуміли одне одного у процесі комунікації, необхідно, щоб їхні когніції збігалися хоча б в основному. Вживаючи ж один і той самий термін, але уявляючи при цьому різні об'єкти, люди не знайдуть спільної мови. У цій роботі термін «когніції» використовується в поданому вище значенні, але аналізові підлягає тільки сукупність колективних знань та досвіду різних соціумів.

Центральними в когнітивній лінгвістиці є терміни «концепт», «сценарій», «фрейм» [11, с. 32; 12, с. 90]. У сучасній

лінгвістиці існують різні підходи до вивчення концептів, проте в роботі прийнято визначення цього терміна за А. Бабушкіним: «Концепт – будь-яка змістовна дискретна одиниця колективної свідомості, що відбиває предмет реального або ідеального світу, й збережена в національній пам'яті носіїв мови у вербально-позначеному виді» [2, с. 27]. Вчений говорить про те, що концепти здатні згодом зникати і створюватись заново, а національно-культурна специфіка концептів полягає в розбіжностях змісту концептів при тотожності їхніх типів.

Граничними одиницями аналізу концепту виступають інші концепти, організовані в складі лексичного значення в певну структуру. Формування концепту відбувається в процесі суспільної діяльності мовного колективу, тому в концептуальній інформації втримуються специфічні відомості про світ, соціальні, культурні й історичні фактори розвитку.

Концепт водночас має матеріальне підґрунтя й ідеальний характер та являє собою абстракцію досить високого рівня й значного ступеня узагальненості.

У концепті комплексно представлені знання всіх одиниць оперативної свідомості: поняття, уявлення, образи.

Л. Чернейко вважає, що основа концепту сублогічна: «Концепт включає поняття, але не вичерпується ним, а охоплює весь зміст слова – і денотативне, і когнітивне, що відбиває уявлення носіїв даної культури про характер явища, що стоїть за словом, узятим у різноманітті його асоціативних зв'язків» [16, с. 29].

Уявлення відрізняється від поняття тим, що це більш конкретна, ніж поняття, форма відтворення, яка базується на прототиповому образі об'єкта або явища навколишнього світу.

Термін «прототип» позначає ядро категорії, її ідеалізований еталонний зразок. На основі прототипу складається уявлення про типовий образ певної категорії об'єктів, тобто, за В. Телією, у когнітивній парадигмі «поняття» як гносеологічний образ стало інтерпретуватися як типовий образ [14].

Концептуальний підхід до вивчення лексичного значення ґрунтується на визнанні того, що концепт, а, отже, й лексичне значення є енциклопедичною сутністю [1; 4].

Концепт – складне утворення, що містить не тільки інформацію про відтворений об'єкт, але й образні схеми, що існують у колективному несвідомому, крізь призму яких сприймається той чи інший об'єкт реального світу. У ньому відбивається все різноманіття асоціативних зв'язків з іншими концептами. «Змодельований концепт дає досить об'єктивне уявлення про спосіб існування абстрактної сутності в мовній свідомості соціуму, якщо несвідоме вважати складовою частиною цієї свідомості. Концепт – це конструкт, що репрезентує асоціативне поле імені» [7, с. 48].

Концептуальне знання, таким чином, тотожне семантичному знанню, представленому у вигляді фреймів, сценаріїв, сцен: «Концепт – це завжди знання, структуроване у фрейм» [7, с. 48].

Фрейм – одна з центральних фігур репрезентації знань. Ідея фреймів була покликана вдосконалити модель репрезентації знань, що використовувалася в системах штучного інтелекту й представляла знання занадто неконструктивно [5, с. 65; 6, с. 23; 13, с. 76].

Т. Ван Дейк вважає, що фрейми – це не довільно виділені «шматочки» знань, а одиниці, організовані навколо якогось концепту. Вони містять основну, прототипову й потенційно можливу інформацію, що асоційована з тим чи іншим концептом. Фрейми мають більш-менш конвенційну природу й описують те, що в певному суспільстві є «характерним» або «типовим» [3].

Фрейми являють собою структури вузлів і відносин, які надають зв'язок тому чи іншому аспекту людського знання. Виділяють вершинні рівні фреймів, які відповідають речам, завжди справедливим стосовно передбачуваної ситуації. Нижче цих вузлів перебувають термінальні вузли, або слоти. Фрейм дозволяє враховувати все різноманіття зв'язків аналізованого концепту з іншими концептами в рамках певної ситуації. Фреймова організація концепту ґрунтує умови референції позначуваного словом концепту до відбитого об'єкта реального світу. Іншими словами, фрейм – своєрідний посередник між мовним значенням й означуваною дійсністю, а мовна одиниця має референцію не безпосередньо до світу, а завжди через фреймове включення. Фрейм – посередник між значенням мовної одиниці і виконуваною нею знаковою функцією [3, с. 54]. Він забезпечує умови конкретизації лексичного значення в конкретній мовній реалізації слова.

Фрейм має двоїсту природу: з одного боку, він являє собою сукупність слів, пов'язаних між собою певною ситуацією реального світу, тобто є деяким чином структурованою лексичною підсистемою, а з іншого боку, фрейм – це засіб організації й інструмент пізнання.

Ч. Філлмор зазначав: «Фрейм – набір слів, кожне з яких позначає певну частину / аспект деякого концептуального або акціонального цілого, вважає, що лексичним представником фрейму може бути ізольоване слово й вільне або стійке словосполучення» [15]. Стосовно фрейму йдеться про систему слів і словосполучень, організованих навколо певного поняття, певного фрагмента дійсності.

Вивчення структури лексичного значення в когнітивній лінгвістиці припускає дослідження структури концепту, тобто всієї інформації, пов'язаної у свідомості людей із певним фрагментом дійсного світу.

Викладена характеристика джерел когнітивної лінгвістики, її зв'язків та основних понять дає змогу зробити деякі висновки щодо типів когнітивної інформації (когніцій), які мають бути подані в довідниках. Відтворення когнітивної інформації в довіднику вимагає репрезентації в ньому колективних знань і досвіду стосовно певної реалії. До когнітивної інформації відносимо такі її конкретні типи: інформацію про специфіку явища, позначеного словом; інформацію про специфіку функцій відповідного об'єкта порівняно з її функціями в іншій спільноті; інформацію щодо національно-культурних, етнічних і інших уявлень етносу про відповідний об'єкт.

У проєкції на проблеми створення двомовних довідників усі перелічені типи інформації мають бути зіставлені з метою виявлення спільних і відмінних уявлень про одні й ті самі об'єкти.

Поняття концепту і фрейму мають значення для укладання тезаурусу довідника та встановлення зв'язків між його одини-

цями. Логічно стверджувати, що довідник військовослужбовця НГУ має фреймову модель й охоплює сукупність концептів, що групуються навкруги ядерного концепту «Правоохорона». Переконалим є положення про необхідність використання принципу когнітивних опор у створенні довідника. Названий принцип вимагає звернення до характеристики самого явища. Таку характеристику фактично можна вважати сценарієм, який виявляє фрейми названого концепту. А самі фрейми допомагають створити рубрики довідника.

Першою частиною довідника має бути розмовник. Найбільш поширені ситуації спілкування – це пояснення громадянам, як дістатися до того чи іншого місця, надання їм допомоги різного типу (комусь стало зле, у когось можуть загубитися речі, документи; виникли інші проблеми), рекомендацій щодо правил руху пішоходів, реагування на адміністративні порушення тощо. Отже, основний принцип побудови розмовника – опора на можливі ситуації спілкування.

Аналіз свідчить, що переважна кількість довідників адресована гостям, тобто іноземцям. У них подаються лише запитання, тобто мова входу – англійська. У більшості з проаналізованих довідників структура та типи поданої інформації мають такий вигляд:

1. Що треба знати про англійську мову?
2. Що корисно знати про англійські країни?
3. Що допоможе прочитати англійські слова (фонетичні знаки, які вказують на прості голосні чи прості приголосні звуки)?
4. Таблиця відповідності українських й англійських літер при передачі на письмі українських слів англійськими літерами.
5. Як називати час?
6. Невелика кількість теоретичного матеріалу з граматики (кількісні та порядкові числівники).
7. Загальні відомості про людину (анкетні дані; якщо треба описати зовнішність людини, її характер або стан; частини тіла; опис голови / внутрішні органи; якщо людина постраждала або відчула себе погано; характер; професія).
8. Загальні відомості про місто та його інфраструктуру (офіційні установи; медичні установи; освітні установи; магазини; побутове обслуговування; історичні будівлі; промислові підприємства; установи культури; установи громадського харчування; топографія міста).
9. Корисні вислови.
10. Будівлі.
11. Ви прийшли на стадіон (корисні вислови).

В інших проаналізованих довідниках структура та типи інформації подаються у дещо інший спосіб:

1. Інформація (зв'язок; публічні повідомлення (звукові); публічні повідомлення (написи)).
2. Побут (стан здоров'я; харчування; покупки).
3. Орієнтація у просторі (місце; напрямок; пересування, зокрема транспортом).
4. Законність (права (особистий простір); спілкування з владою).
5. Екстремальні ситуації (стихійні лиха; паніка; заворушення, провокації; акти хуліганства (бійки фанатів, соціальні

конфлікти на міжетнічному, релігійному чи іншому підґрунті); акти варварства; терористичні акти).

Висновки. Поняття концепту, фрейму і когніцій мають значення для укладання тезаурусу словника-довідника та встановлення зв'язків між його одиницями. Логічно стверджувати, що довідник військовослужбовця має фреймову модель й охоплює сукупність концептів, що групуються навколо ядерного концепту. У чинних довідниках недостатньо уваги приділяється спілкуванню в правовій сфері. Тим часом військовослужбовцям НГУ доводиться стикатися із ситуаціями, що вимагають їх адекватного сприйняття та швидкої на них реакції. З цією метою під час створення довідника для військовослужбовців важливо враховувати когнітивну інформацію, представлену в ньому.

Література:

1. Астафурова Т. Типология коммуникативных стратегий в научных парадигмах / Т. Астафурова // Лингводидактические проблемы межкультурной коммуникации : Сборник научных статей. – Юбилейное издание. – Волгоград : Изд-во Волгоградск. гос. ун-та, 2003. – С. 15–25.
2. Бабушкин А. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж ун-та, 1996. – 56 с.
3. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация : Сборник работ / Т. Ван Дейк. – пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; пер. с англ. Ю. Жлуктенко. – Киев : Высшая школа, 1979. – 264 с.
5. Верещагин Е., Костомаров В. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. Верещагин, В. Костомаров. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
6. Воробьев В. О статусе лингвокультурологии / В. Воробьев // IX Международный Конгресс МАПРЯЛ. Русский язык, литература и культура на рубеже веков. Т. 2. – Братислава, 1999. – С. 125–126.
7. Зарецкая Е. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации / Е. Зарецкая. – М. : «Дело», 2002. – 480 с.
8. Комиссаров В. Лингвистика перевода / В. Комиссаров. – М. : Международные отношения, 1980. – 167 с.
9. Комиссаров В. Слово о переводе / В. Комиссаров. – М. : Международные отношения, 1973. – 216 с.
10. Маслова В. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В. Маслова. – Минск : «Нирасу», 2004. – 256 с.
11. Почепцов Г. Теория и практика коммуникации / Г. Почепцов. – К. : Ваклер; М. : Рефл-бук, 2001. – 656 с.
12. Почепцов Г. Теория коммуникации / Г. Почепцов. – К. : «Київ університет», 1999. – 308 с.
13. Сороколетов Ф. Общая и учебная лексикография. Учебное пособие / Ф. Сороколетов. – Л. : ЛГУ, 1985. – 67 с.
14. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
15. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филлмор // Прикладная лингвистика. – 1983. – № 12. – С. 74–122.
16. Чернейко Л. Концептуальный и ассоциативный анализ / Л. Чернейко, В. Долинский // Вестник МГУ. – 1996. – № 9. – С. 54–55.
17. Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность / Л. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
18. Langacker R. Foundations of cognitive grammar. Vol. I: Theoretical prerequisites / R. Langacker. – Stanford, 1987. – 321 p.

Павлова О. А. Когнитивные принципы составления справочника для военнослужащих НГУ

Аннотация. В статье определены когнитивные принципы составления справочника для военнослужащих НГУ, проанализирована структура и типы информации, представленные в существующих справочниках, выявлены виды когний, необходимых для релевантного восприятия информации военнослужащими НГУ.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, фрейм, типы когний, справочник для военнослужащих НГУ.

Pavlova O. Cognitive principles of National Guard of Ukraine servicemen's handbook composition

Summary. Cognitive principles of National Guard of Ukraine servicemen's handbook composition are identified. The structure and types of information put in existing handbooks are analyzed. The types of cognitions required for relevant information perceiving by National Guard of Ukraine servicemen are defined.

Key words: cognitive linguistics, concept, frame, types of cognitions, National Guard of Ukraine servicemen's handbook.